

התורה חסה על ממונם של ישראל

מים ראשונים: כלל ידוע הוא "התורה חסה על ממונם של ישראל", הן בהוצאה על קיום מצוות (לצד המוטיב של הידור מצווה) והן בהתחשבות בשיקולים כלכליים בדיני איסורים. נושא קרוב הוא מה שמכונה בהלכה "הפסד מרובה". הנושא הוא גדול ורחב ויכול לשמש דוגמה טובה לחיבור אגדה והלכה, אולי אפילו להשפעת האגדה – עולם המחשבה והרעיון הדתי – על ההלכה. נתחיל מענייני המקדש והליכותיו היישר לעולם ההלכה בדיני איסור והיתר, טומאה וטהרה ומשם לסימוכין לנושא בפסוקי התורה ולדרך ארץ שקדמה וחתמה לתורה. בין כך ובין כך, לא נתיימר לכסות נושא נכבד זה, אלא רק לטבול את קצה המכחול בים המדרש הגדול.

מסכת ראש השנה דף כז עמוד א – פיו של השופר

משנה: שופר של ראש השנה של יעל פשוט ופיו מצופה זהב ... ובתעניות בשל זכרים כפופין ופיו מצופה כסף.
גמרא: מאי שנא התם דזהב, ומאי שנא הכא דכסף? ¹איבעית אימא: כל כינופאי דכסף הוא, דכתיב: "עשה לך שתי חצוצרות כסף" (במדבר י ב). ²ואיבעית אימא: התורה חסה על ממונן של ישראל. - התם נמי נעביד דכסף!
 - אפילו הכי, כבוד יום טוב עדיף. ³

מסכת יומא דף לט עמוד א – קלפי הגורלות

אמר רבא: קלפי של עץ היתה, ושל חול היתה, ואינה מחזקת אלא שתי ידיים. ⁴מתקיף לה רבינא: בשלמא אינה מחזקת אלא שתי ידיים - כי היכי דלא ליכוין ולישקול. ⁵אלא של חול - נקדִּיֶּשָׁה! ⁶ - אם כן הוה לה כלי שרת של עץ, וכלי שרת דעץ לא עבדין. ⁷ - ונעבדה דכסף, ונעבדה דזהב! - התורה חסה על ממונן של ישראל. ⁸

מסכת יומא פרק רביעי – המחתה שבכל יום מול המחתה של יום הכיפורים

משנה פרק ד משנה ד: "בכל יום היה חוֹתָה בשל כסף ומערה בתוך של זהב והיום חותה בשל זהב ובה היה מכניס.

¹ יש הבדל בין שופר של ראש השנה ושל תענית (יש גם דין מיוחד בשופר של הכרזה על היובל במוצאי יום הכיפורים), מלבד שזה של יעלים וזה של אילים (זכרים), והוא שהשופר של ראש השנה הוא פשוט כלומר ישר ואילו זה של תענית – כפוף, ראה שם במשנה ובגמרא (ואנו תוקעים בכפוף בראש השנה). אבל ההבדל החשוב כאן הוא מדוע זה של ראש השנה פיו מצופה זהב ואילו זה של תעניות פיו מצופה כסף. מה ההבדל, שואלת הגמרא.

² הסבר ראשון, שבכל התכנסות תקעו בחצוצרות כסף, ככתוב בספר במדבר פרק י: "עֲשֵׂה לְךָ שְׁתֵּי חֲצוֹצְרוֹת כֶּסֶף ... וְתִקְעוּ בָהֶן וְנִוָּדְדוּ אֲלֵיךְ כָּל־הַעֲדָה ... וּבַיּוֹם שִׂמַּחְתֶּם וּבְמוֹעֲדֵיכֶם וּבְרָאשֵׁי חֲדָשֵׁיכֶם וּתְקַעְתֶּם בְּחֲצוֹצְרוֹת". ראה דבריני **חצוצרות משה** בפרשת בהעלותך. הגם ששם מדובר בחצוצרות ולא בשופר. ראה שוב במשנה לעיל השילוב בין חצוצרות ושופר בהבדל בין ראש השנה ותעניות.

³ סיבה שנייה לציפוי פי השופר בכסף ולא בזהב הוא משום שהתורה חסה על ממונם של ישראל. וגם החצוצרות עצמן נעשו מכסף ולא מזהב משום לחוס על ממונם של ישראל. ראה מדרש אגדה (בובר) במדבר פרשת בהעלותך פרק י סימן ב: "עשה לך שתי חצוצרות כסף. ולמה של כסף? התורה הקדושה חסה על ממונם של ישראל. בעבור זה לא עשו אותם של זהב". הגם שזו הוצאה כללית בה חלקו של כל יחיד ויחיד הוא קטן מאד וההפרש בין זהב לכסף לא יורגש ברמת תרומת היחיד, ובשופר כל הציפוי היה רק של מקום הנחת הפה לתקיעה, בכל זאת, משום שזה כסף של הציבור מן הראוי להצטנע. "ישראל" כאן הוא הציבור הרחב: התורה חסה על ממונו של עם ישראל, לא של ישראל היחיד! ואם יותר לנו להוסיף תשובה שלישית, תענית בה הציבור מתענה ויש צער גדול לישראל, "אסורין במלאכה וברחיצה ובנעימת הסנדל ... ממעטין במשא ומתן בבנין ובנטיעה באירוסין ובנשואין ובשאליות שלום בין אדם לחברו כבני אדם הנזופין למקום ... ונותנין אפר מקלה" (תענית פרקים א-ב), אין זה הזמן והמקום לצאת בכלי זהב ושאר מיני פאר ותכשיטים (אולי גם כסף הוא יותר מדי). אבל במקדש ובימים טובים – כן! עם זהב.

⁴ מדובר בקלפי (קופסא סגורה קטנה) שבתוכה עורבבו הגורלות לשני השעירים ביום כיפור. ראה במשנה שם: "טרף בקלפי והעלה שני גורלות אחד כתוב עליו לשם ואחד כתוב עליו לעזאזל".

⁵ הקלפי הייתה קטנה על מנת שהכהן הגדול לא ימשמש את הגורלות ויכווין שיצא לה' ביד ימינו שזה סימן טוב. ראה רש"י שם.

⁶ נהפוך גם את הקלפי לכלי שרת בקודש, ולמה היא כלי של חולין?

⁷ לא עושים כלי שרת מעץ.

⁸ ולמה באמת שלא נעשה את הקלפי מכסף או מזהב ותיחשב לכלי שרת? משום שהתורה חסה על ממונם של ישראל. אבל באמת, היה הרבה מאד זהב במשכן ובמקדש, אז כאן נחסוך? ראה חידושי ריטב"א על הדף שמזכיר את הכהן הגדול יהושע בן גמלא ששדרג את הגורלות עצמם מאשכרוע לזהב "והיו מזכירין אותו לשבח" (מסכת יומא פרק ג משנה ט), והוא מנסה להעביר קו בין הגורלות עצמן שבאחד מהם לפחות היה כתוב שם ה', שהם כלי שרת, בעוד שהקלפי איננה (וזכה הגורל שעליו היה כתוב לעזאזל). ראה במשנה ביומא שם גם את הילני המלכה שעשתה "נברשת של זהב על פתחו של היכל", והוסיפה גם "טבלא של זהב שפרשת סוטה כתובה עליה" (מצווה שאין מה להדר בה) וגם היא בין התורמים למקדש שהיו מזכירים אותם לשבח. שוב נשאל, אחרי כל כלי הכסף והזהב שהיו במקדש, החיסכון הקטן על הקלפי, היא המסמלת שהתורה חסה על ממונם של ישראל? כמו פי השופר שיצופה בזהב ולא בכסף? אפשר שמדובר כאן בית שני שלא היה כפאר של בית ראשון וראו בכל תוספת כזו, בפרט בתרומות של מי שנדבה רוחם אותם, ובהם גויים(!), הכרה בכבוד המקדש וחשיבותו הן במבט פנימי והן במעמדו כלפי חוץ.

גמרא דף מד ע"ב: מאי טעמא? התורה חסה על ממונן של ישראל. והיום חותה בשל זהב ובה היה מכניס.⁹

מסכת מנחות דף עו עמוד ב – לחם הפנים

תנו רבנן: "סולת ואפית אותה" (ויקרא כד ה)¹⁰ - מלמד שנקחת סולת, ומנין שאפילו חיטין? תלמוד לומר: ולקחת, מכל מקום.¹¹ יכול אף בשאר מנחות כן? תלמוד לומר: "אותה" - מפני החיסחון. אמר רבי אלעזר: מאי "מפני החיסחון"? אמר רבי אלעזר: התורה חסה על ממונן של ישראל. היכא רמיזא? דכתיב: "והשקית את העדה ואת בעירם" (במדבר כ ח).¹²

גמרא מנחות פו עמוד ב – השמן למנחות בדרגה פחותה מהשמן למאור

תנו רבנן: זך - אין זך אלא נקי; רבי יהודה אומר: כתיב - אין כתיב אלא כתוש. יכול יהא זך כתיב פסול למנחות? תלמוד לומר: "ועשרון סולת בלול בשמן כתיב" (שמות כט מ), אם כן מה תלמוד לומר: "למאור"? אלא מפני החיסכון. מאי חיסכון? אמר רבי אלעזר: התורה חסה על ממונן של ישראל.¹³

מסכת מנחות דף פט עמוד א – אין עניות במקום עשירות

שלשה ומחצה למנורה, חצי לוג לכל נר ... שתהא דולקת והולכת מערב עד בוקר ... ושיערו חכמים חצי לוג מאורתא ועד צפרא (מהערב עד הבוקר). איכא דאמרי: מלמעלה למטה שיערו, ואיכא דאמרי: ממטה למעלה שיערו. מאן דאמר ממטה למעלה שיערו, התורה חסה על ממונן של ישראל; ומאן דאמר מלמעלה למטה שיערו, אין עניות במקום עשירות.¹⁴

מסכת מנחות דף פח עמוד ב¹⁵

⁹ המחטה שבה חתו גחלים לקטורת בכל יום הייתה מכסף ולא מזהב, מכיוון שפעולת החטה באש הייתה פוגמת במחטה, והרי "התורה חסה על ממונן של ישראל". אבל ביום כיפור היה חותה בשל זהב ואיתה נכנס לקודש הקדשים. הרי לנו זהב ביום הכיפורים בניגוד לשופר ולקלפי לעיל, וכמו הגורלות שעשה יהושע בן גמלא, גם אם המחטה קצת נפגמת. נראה שכאן אנחנו גולשים לנושא אחר, לנושא שקטיגור נעשה סניגור ובניגוד לכלל היותר ידוע: "אין קטיגור נעשה סניגור". ועל כך איתנו בכתובים שטרם זכינו להשלים. חזרה למחטה, בכל יום היה חותה בכסף ומקטיר על מזבח הזהב. ביום הכיפורים היה חותה בזהב ומביא אל ארון הברית המצופה זהב. כך בבית ראשון. אך בבית שני, מניח את מחתת הזהב על ג' אבן השתיה - קונטרסט סמלי ברור.

¹⁰ מדובר במצוות לחם הפנים הם שתיים עשרה חלות הלחם שהיו מחדשים בכל שבת על השולחן במקדש, והמשמר היוצא והנכנס חולקו ביניהם. ראה במשנה שם, סוף פרק שביעי במנחות, גם אזכור העומר "שהיה מנופה בשלוש עשרה נפה" ושתי הלחם מהתבואה החדשה בחג השבועות שהיו מנופים בשתיים עשרה נפה, ולחם הפנים באחת עשרה נפה.

¹¹ זו שיטת חכמים, כנגד שיטת ר' שמעון שם שסובר שגם את הקמח של לחם הפנים יש לנפות "כל צרכה".

¹² הכמות הנדרשת לכ"ד עשרונים של לחם-הפנים בכל שבוע היא גדולה ולפיכך לא נדרש ניפו מודקדק. מסביר רש"י שם: "הותר לקנות מן החיטים, כדי שיבוא לחם בזול, יותר משאם היו לוקחין סולת מן התגר [=המוכר]" (בשונה משאר המנחות, שחייבים לקנות עבורן סולת מנופה היטב). וכל זאת מכיוון ש"התורה חסה על ממונם של ישראל". וכך גם פירוש רבינו גרשום ואחרים שם. סיום הדרשה בפסוק מפרשת מי מריבה בא משום שהגמרא מחפשת מקור לדין זה שהתורה חסה על ממונם של ישראל (אולי כנגד שיטת ר' שמעון שדוגל בהבאה מן המובחר) ומוצאת את סיפור המים המסלע של מי מריבה. עניין זה נראה בהמשך דברינו.

¹³ רק למנורה נדרש "שמן זית זך כתיב", ככתוב פעמיים בתורה: "ויקחו אליך שמן זית זך כתיב למאור" (שמות כז כ; ויקרא כד ב). ואילו למנחות די בשמן זית כלשהו, "מפני החיסכון", משום ש"התורה חסה על ממונם של ישראל". מסביר רש"י שם: "לפי שהמנחות הן מרובות וצריכות שמן הרבה, ואילו היה צריך לחזור במנחות נמי [=גם] אחר "זך" ו"כתיב" כמו למנורה, היו מפסידים - שהיו לוקחים אותו ביוקר". ראה דרגות השמן השונות: "ראשון שבראשון - אין למעלה ממנו. השני שבראשון והראשון שבשני - שוין. שלישי שבראשון ושני שבשני וראשון שבשלישי - שוין וכו' ", בפרק ח במנחות משניות ג-ה, מובא בדברינו [שמן הזית](#) בפרשת תצוה.

¹⁴ כיצד הגיעו למספר חצי לוג שמן לכל נר כך שיספיק גם ללילות טבת הארוכים? שיטה אחת, ששיערו מלמעלה למעלה, היינו התחילו בכמות קטנה (שהספיקה ללילות הקיץ הקצרים, המשכן נחנך בראש חודש ניסן) והוסיפו בהדרגה (בהתאם להתארכות הלילה מהקיץ לחורף) עד שהגיעו למידת חצי הלוג. וכל כך למה? כדי לחסוך בהוצאה על השמן (שהיה שמן משובח "זך למאור", ראה שוב דברינו [שמן הזית](#) בפרשת תצוה), וזאת בהתאם לכלל: "התורה חסה על ממונם של ישראל". אבל מנגד, עומדת שיטה הפוכה, שהרחיבו במתן השמן בשפע, עד שראו שמחצית הלוג מספיקה גם ללילות טבת הארוכים (ראה דברינו [תקופת טבת ולילותיה](#) בפרשת ויגש). במהלך התנסויות אלה, נשארה כמות שמן בסוף מספר לילות עד שלמדו לשער כהוגן (יש אומרים ששפכו אותה ויש אומרים שהשאירו את המנורה שתדלוק גם ביום עד שכלה השמן). שיטה אחרונה זו מבוססת על הכלל "אין עניות במקום עשירות" במקדש, היינו שבמקדש דווקא העושר הוא לכבוד ולתפארת, כפי שכבר ראינו במספר דוגמאות לעיל, וזה לכאורה כלל שסותר את הכלל: "התורה חסה על ממונם של ישראל", לפחות במקדש. וכבר נדרשנו לניגודי ערכים אלה בדברינו [עניות ועשירות במקדש](#) בפרשת ויקרא. ראה גם גדליה גינזבורג, אין עניות במקום עשירות' מול 'התורה חסה על ממונם של ישראל - דיון בערכים מנוגדים, מעלון בקודש - ביטאון לענייני המקדש וקודשיו, א, תשס"ט, עמ' 138-145.

¹⁵ טרם שניפרד מהמקדש ונבחן אם הכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל" מצוי גם במחוזות אחרים, נראה עוד מדרש זה.

ר' יהושע בן קרחה אומר: מנורה באה מן הפֶּכֶר, ואין מלקחיה ומחתותיה ונרותיה באה מן הפֶּכֶר.¹⁶ ואלא מה אני מקיים "את כל הכלים האלה"? שהיו כלים של זהב. - זהב בהדיא כתיב בו: "ועשית את נרותיה שבעה והעלה את נרותיה והאיר אל עבר פניה ומלקחיה ומחתותיה זהב טהור!"¹⁷ לא נצרכא אלא לפי נרות. סלקא דעתך אמינא: הואיל ופי נרות אשחורי משחר (משחיר), התורה חסה על ממונן של ישראל וליעבד זהב כל דהו – קא משמע לן.¹⁸

מסכת בבא בתרא דף ג עמוד ב – בניין הורדוס

אמרי: מי שלא ראה בנין הורדוס, לא ראה בנין נאה מימיו. במה בנאו? אמר רבה: באבני שיש ומרמרא. ... רצה לצפות אותו בזהב, אמרו לו חכמים: הנח אותו, שכך הוא יותר שנראה כמו גלי הים.¹⁹

ויקרא רבה ח ד, פרשת צו – מדרג בקרבנות

"סולת מנחה תמיד" (ויקרא ו יג).²⁰ ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי אמר: בוא וראה, כמה חס הקב"ה על ממונם של ישראל. אמר: זה שנתחייב להביא קרבן, יביא מן הבקר: "אם עולה קרבנו" (א ג). לא מצא מן הבקר, יביא מן הכבשים: "אם כבש הוא מקריב" (ג ז). לא מצא מן הכבשים, יביא מן העזים: "ואם עז קרבנו" (ג יב). לא מצא מן העזים, יביא מן העופות: "ואם מן העוף עולה קרבנו" (א יד). לא מצא מהעוף, יביא סולת, זהו שכתוב: "ונפש כי תקריב קרבן מנחה לה' סולת יהיה קרבנו" (ב א). ולא עוד, אלא כל הקרבנות כולם אינם באים חצאים, וזו באה חצאים, זהו שכתוב: "סולת מנחה תמיד, מחציתה בבקר ומחציתה בערב". ולא עוד, אלא כל מי שהוא מקריב אותה, מעלה עליו הכתוב, כאילו הוא מקריב מסוף העולם ועד סופו, שנאמר: "כי מִמֶּזְרַח שֶׁמֶשׁ יָעַד מְבֹאוֹ גְדוֹל שָׁמַיִם בְּגוֹיִם וּבְכָל מְקוֹם מְקַטֵּר מִגֶּשֶׁת לְשָׁמַיִם וּמִנְחָה טְהוֹרָה כִּי גְדוֹל שָׁמַיִם בְּגוֹיִם אֲמַר ה' צְבָאוֹת" (מלאכי א יא).²¹

מסכת חולין דף מט עמוד ב – מאכלות אסורים

¹⁶ להבנת דרשת ר' יהושע בן קרחה יש לעיין בפסוקי התורה על עשיית המנורה בשמות פרק כה, בפרט הפסוקים החותמים את מעשה המנורה: "וְעָשִׂיתָ אֶת נֵרְתֶיהָ שֶׁבְעָה וְהֶעֱלָה אֶת נֵרְתֶיהָ וְהָאִיר עַל עֶבֶר פְּנֵיהָ: וּמִלְקָחֶיהָ וּמִחַתְתֶיהָ זָהָב טְהוֹר: פֶּכֶר זָהָב טְהוֹר יַעֲשֶׂה אֹתָהּ אֶת כָּל הַכֵּלִים הָאֵלֶּה". שיטת ר' יהושע בן קרחה היא שכלי השרת של המנורה היו גם הם מזהב, אבל לא מכיכר הזהב ממנו נעשתה המנורה עצמה, ככתוב שם: "מִקֶּשֶׁת תַּעֲשֶׂה הַמְנוֹרָה", אלא מזהב אחר. ראה דברינו [מעשה המנורה](#) בפרשת תרומה.

¹⁷ ר' יהושע בן קרחה מדגיש את המילים "יעשה אותה", שרק המנורה עצמה נעשתה מכיכר הזהב. הקטע בפסוק: "את כל הכלים האלה", אומר שאכן גם כלי השרת היו מזהב, אבל מזהב אחר. אם כך, למה צריך לחזור (להקדים) ולומר: "ומלקחיה ומחתותיה זהב טהור"? למה כפילות זו? ואגב, ראה בגמרא שם שכבר התנאים נחלקו בנושא. שתי שיטות אליבא דרבי נחמיה.

¹⁸ סוף דבר, אומר ר' יהושע בן קרחה, צריכה התורה לחזור על הזהב במנורה וכליה, לומר לך שגם פי הנרות שמשחיר מרוב ההדלקות ואין זהב ניכר, גם הוא ייעשה מזהב. ושלא תאמר כאן: "התורה חסה על ממונם של ישראל" ואולי נעשה את פי הנרות מחומר פשוט יותר או אולי מזהב זול יותר (ראה שבעה סוגי הזהב בגמרא יומא מד ע"א). באה התורה ומשמיעה לנו שכל חלקי המנורה כולם יהיו מזהב. השווה את פי הנרות מול פי השופר לעיל וגם מול המחתה של יום הכיפורים. נראה שמקור זה מחזק את הדעה הנגדית, שבמקדש לפחות, אין לחסוך ואין לחוס על ממון הציבור. המקדש מציג שתי תפיסות עולם שונות, שמסמלות את היחס הכללי הדו-ערכי לעוני ולעושר. ראה דברינו [כי ירחיב](#) בפרשת ראה. ואולי למנורה היה דין מיוחד בשל מוטיב האור.

¹⁹ ייכולנו שלא לצרף גם מקור זה שמספר שהורדוס רצה לצפות את בניין המקדש בזהב, על גבי אבני השיש היקרות, ואמרו לו חכמים שיניח לזה, שהצבע הכחול של השיש יפה מאד ומזכיר את גלי הים. לא שמענו שם את הטענה "התורה חסה על ממונם של ישראל", אולי משום שהבנייה הייתה מכספי המלכות (ראה שם הדיון להלכה סביב הנושא של סתירת בית כנסת על מנת לבנות בית כנסת חדש במקומו, שלמלכות יש דין מיוחד בהקשר זה). הגם שאותה מלכות משעבדת את העם והוא שבסופו של דבר משלם על כל הפאר הזה. האם פחדו חכמים לומר לו זאת? האם ראו גם בבניין זה הכרה של אומות העולם במקדש ישראל בדומה, אך בעוצמה פי כמה וכמה, לתרומות הילני המלכה ומונבז המלך? ראה דברינו [בניין הורדוס](#) בפרשת תרומה.

²⁰ ראה הפסוק המלא שם: "זֶה קֶרְבֵּן אֶהְרֹן וּבְנָיו אֲשֶׁר יִקְרְבוּ לָהּ יְיֹום הַמִּשְׁחָ אֹתוֹ עֲשִׂיתָ הָאֵפָה סֹלֶת מִנְחָה תָּמִיד מִחֲצִיתָהּ בַּבֶּקֶר וּמִחֲצִיתָהּ בַּעֲרָב". מדובר בקרבן מנחה שחז"ל מכנים [מנחת חביטין](#) שכל כהן הדייט שמתחנך בעבודה מביא והכהן הגדול מביא כל יום. והיא מהמנחות הפשוטות כמו קרבן העומר, מנחת עני, מנחת הקנאות של סוטה ועוד. על הפסוק הזה שבתחילת פרשת צו בוחר המדרש לסכם את הקרבנות שנמנו במתחילת ספר ויקרא עד כאן.

²¹ דרשות רבות נאמרו על פסוק זה מספר מלאכי מי לשבח ישראל שלומדים את פרשות הקרבנות ומתפללים תפילת מנחה בכל מקום שהם מצויים (ויקרא רבה ז ג, במדבר רבה יג ד, פסיקתא דרב כהנא פייסקא ו), מי לשבח הגויים שמכבדים את הקב"ה (מנחות קי ע"א), מי כתוכחה לישראל שיש לקב"ה הרבה מאמינים (במדבר רבה טז כז, תנחומא עקב ג) ועוד. וכאן, בשבח קרבן מנחה הדל והצנוע שגם הגויים מכירים בו ועושים כמותו לשם ה'. ראה הגיליון שהקדשנו [לקרבן מנחה לה'](#) בפרשת ויקרא. ראה שם על קרבן העני שדחה את קרבנו של אגריפס המלך. וכאן, צמצום הקרבן מפר בן בקר עד למנחת הדל משתלב עם המוטיב "התורה חסה על ממונם של ישראל". ראה בהקשר זה תוספתא שבועות פרק א הלכה ב: "היה ר' שמעון אומר: שלושים ושנים שעירים קריבין לציבור בכל שנה ושנה ... ואמרו: כל ישראל צריכין להביא שני שעירים בכל יום, אלא שחס הכתוב על ממונם של ישראל". ובמדרש אגדה (בובר) ויקרא פרשת אחרי מות פרק יז: "אמר ר' עקיבא: ראה היאך חס הקב"ה על ממונם של ישראל. בתורה כתיב: זבחת מבקרך ומצאנך (דברים יב כא), לא תהא נוטל מן הצאן ושוחט ולא תהא נוטל ומקריב, אלא ממה שהם מולדות אתה רשאי להקריב". כאן גלשנו למוטיב קרוב אך שונה שהקב"ה לא מטריח על האדם לצאת לצוד ציד ולהקריב קרבן חיה, אלא רק ממשק החי שתחת ידו (עשו מול יעקב?). ראה דברינו [אין הקב"ה בא בטרחות עם ברייתו](#) בפרשת אמור.

אמר רב: חֶלֶב טהור - סותם, טמא - אינו סותם.²² ורב ששת אומר: אחד זה ואחד זה - סותם. ... ההוא נקב דסתמה חֶלֶב טמא, דאתא לקמיה דרבא, אמר רבא, למאי ניחוש לה? חדא, דהא אמר רב ששת: חלב טמא נמי סותם, ועוד, התורה חסה על ממונם של ישראל. א"ל רב פפא לרבא: רב, ואיסורא דאורייתא, ואת אמרת התורה חסה על ממונן של ישראל?²³

מניומין כנדוקא איגלי ליה בסתקא דדובשא, אתא לקמיה דרבא.²⁴ אמר רבא: למאי ניחוש לה? חדא, דתנן: "שלשה משקים אסורים משום גילוי - היין, והמים והחלב ושאר כל המשקים - מותרים" (מסכת תרומות ח משנה ד), ועוד, התורה חסה על ממונם של ישראל. א"ל רב נחמן בר יצחק לרבא: ר' שמעון וסכנת נפשות, ואת אמרת התורה חסה על ממונם של ישראל?²⁵

פירוש המאירי חולין מט ע"ב - אין ראוי להתחסד ולחזר אחר חומרות

כל שבאה הוראה לפני חכם, ואפשר לו להתיר בריוח בלא מחלוקת, מי שראוי לסמוך עליו, אין ראוי לו להתחסד ולחזר אחר החומרות יותר מדאי, אלא יחוס על ממונן של ישראל, שאף התורה חסה על ממונן של ישראל.²⁶

מסכת נגעים פרק יב משנה ה - צרעת הבית²⁷

²² בהלכה, חלב של בהמה, היינו פרה, כבש ועז, הם אותם חלקים שומניים שמכסים את חלקי הבהמה שהיו מוקטרים ע"ג המזבח אם הייתה מובאת כקרבן (חטאת ושלמים) שהם: הקרב, הכליות והכסלים (ויקרא ג-ד). חלב זה נקרא כאן "חלב טמא" במשמעות של "אסור" (ופעולת הניקור אחרי השחיטה היא הסרתו). שאר מיני החלב באיברי הבהמה הם "חלב טהור", היינו מותר באכילה, כגון חלב האליה של הכבש. ראה שם בגמרא בקטע קודם מחלוקת ר' ישמעאל ור' עקיבא בפרטי דין זה. "סותם" כאן משמעותו שהחלב מכסה היטב נקב, אם יש כזה, באיבר שהוא עוטף אותו ומכסה עליו והבהמה איננה נטרפת (היא טהורה).

²³ רבא נוטה להקל בדין בהמה שנשחטה ויש חשש שמא יש נקב באיבר שהחלב טמא מכסה עליו, והוא יוכרז כטרף. זאת, מטעם כפול. האחד, שיטת רב ששת שסובר שבין חלב טהור ובין חלב טמא - סותמים את האיבר שהם דבוקים בו. והשני, שהתורה חסה על ממונם של ישראל. במילים אחרות, הכלל התורה חסה על ממונם של ישראל יכול להצטרף כגורם מקל בהלכה אם יש דעות שונות ולפחות דעה אחת מקלה. על זה תמה רב פפא כיצד בדבר שהוא איסור תורה ורב (מראשוני אמוראי בבל יחד עם שמואל, שלמד אצל רבי יהודה הנשיא ובמקומות רבים הוא מכונה "תנא") מחמיר בו, כיצד ניתן להשתמש במקרה כזה בכלל "התורה חסה על ממונן של ישראל"? בסוגיה שלפנינו לא עונה רבא לרב פפא ונראה שלא חש לדעתו. אבל ראה תוספות שם על הדף שקובע שהלכה כרב פפא במקרה זה. ואולי גם רב פפא נזעק בעיקר בשל איסור תורה שיש כאן, ובמקרים קלים יותר, כגון איסורי דרבנן, יסכים גם הוא שניתן לצרף את הכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל" ולצדד בשיטות המקלות.

²⁴ עושה הכלים (פָּדָר) מצא כלי גלוי, ללא כיסוי, שהיה בו דבש ובא לשאול את רבא מה דינו.

²⁵ מקרה שני הוא בדין משקין גלויים (שעמדו ללא כיסוי והיה חשש שנחש הטיל בהם ארס) שהקפידו מאד עליהם בתקופת חז"ל והשאלה היא אם דבש נחשב גם הוא למשקה לעניין זה. רבא התיר לאותו פָּדָר לאכול מהדבש שבכד מצירוף של סתם משנה שאינה מונה את הדבש בכלל המשקים הגלויים ומהכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל". על זה תמה רב נחמן בר יצחק, כיצד בדבר שיש בו סכנת נפשות ויש שיטה שמחמירה גם על דבש, כיצד ניתן להשתמש בכלל שהתורה חסה על ממונן של ישראל? גם כאן רבא לא עונה ונראה שלא חש לדעתו של רב נחמן. אולי כבר בזמנם חששו פחות למשקים הגלויים ונזהרו. כך או כך, ראה דיון להלן בגמרא חולין עו ע"ב לגבי גידים הרכים אם מצטרפים לבשר שחופה עצם שנשברה ובכך מכשיר אותה (דיון על בסיס המשנה בחולין פרק ד משנה ו בדין בהמה שנחטכו רגליה). רבה הכשיר מטעם כפול: האחד, על בסיס אמירתו של ר' יוחנן "גידין שסופן להקשות נמנין עליהן בפסח", והסיבה השנייה: "התורה חסה על ממונן של ישראל". לא באנו כמובן לפסוק שום הלכה כאן, רק להראות איך נמשך הכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל" מדיון מחשבותי-רעיוני על המקדש לתוך הלכות איסורים.

²⁶ למרות שמהגמרא חולין לעיל לא ברור מה יצא להלכה מדברי רבא הנ"ל, נראה שהיא משמשת עוגן מרכזי להרחבת השימוש בכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל" לדיני איסורים. פירוש המאירי מנסח זאת בלשון ברורה וכהוראה כללית (יחד עם מגבלות: "בלא מחלוקת" ושיש "מי שראוי להסתמך עליו"). משם התגלגל העניין לספרות השר"ת ולפסקי הלכה 'מקומיים' של רבנים שראו צורך להקל על הקהילותיהם. ראה למשל שו"ת הרמ"א סימן כח בדין חיטה שנמצאה במצה "שאוסרים אותה מצה ומתירין האחרות אף כי נוגעים בה ... כי דבר זה הוא הפסד ממונן ישראל והתורה חסה על ממונן". ראה שם גם דבריו: "דהמקיל לא הפסיד והמחמיר יחמיר בשלו ולא בשל אחרים". ראה גם שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב: "מעשה היה שאחר שעשו המצה כמה בעלי בתים מצאו בדופני הנפה בצק דבוק בחוזק שלא נקלף אלא בסכין. ובאו לפני ואמרת: התורה חסה על ממונם של ישראל". ופוסק מובהק בימינו, הרב עובדיה יוסף בשו"ת יביע אומר חלק ב - אורח חיים סימן כג: "ראיתי איזה חכמים פה עיר הקודש תיבנה ותכונן שמרבים להחמיר לרבים בדיני פסח. ולפי עניות דעתי לא זו הדרך ולא זו העיר, שהתורה חסה על ממונן של ישראל". הנושא מורכב ורחב ובוודאי שלא נקיף אותו כאן. רק נציין שלצד הכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל" עומד כלל משלים שנקרא: "הפסד מרובה". ראה הדיון בירושלמי תרומות פרק ח הלכה ד בדין חביות של יין או שמן של תרומה שאחת טהורה והשנייה ויש חשש שיין או שמן של הטהורה יתערבבו עם זו הטמאה, כיצד לנהוג. הגמרא שם משווה דין זה עם דין תרומת חמץ בערב פסח שבמוקדם או במאוחר תצא לשריפה אם מותר לערבב את הטהורה עם הטמאה שרבי מאיר מתיר ור' יוסי אוסר. שם, קובעת הגמרא את ההבחנה בין הפסד מרובה עליו חל הכלל "התורה חסה על ממונן של ישראל" (ולפיכך יש לנסות ולהציל כמה שיותר תרומה טהורה גם אם הרוב ייטמא בינתיים), ובין "הפסד מועט" שלגביו "לא חשו" חכמים. מקור זה הוא אגב היחידי שמצאנו בירושלמי לכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל".

²⁷ בכל המקורות שראינו עד כאן, בין בהנהגות בית המקדש ובין בדיני איסור והיתר, לא מצאנו סמך לכלל "התורה חסה על ממונן של ישראל", או "להפסד מרובה חשו", מפסוקי התורה. מדינים שנזכרים בתורה ויש ללמוד מהם כלל זה. אולי רק במדרש ויקרא רבה לעיל בדרשה על מדרג הקרבנות. סמך זה, נמצא בשני המקורות הבאים.

כיצד ראיית הבית? "ובא אשר לו הבית והגיד לכהן לאמר כנגע נראה לי בבית", אפילו תלמיד חכם ויודע שהוא נגע ודאי, לא יגזור ויאמר: נגע נראה לי בבית, אלא: "כנגע נראה לי בבית".²⁸

"וְצִוָּה הַכֹּהֵן וּפְנֵי אֶת הַצִּדִיקִים וְיָבֵא הַכֹּהֵן לְרֵאשִׁית אֶת הַחֶמֶץ וְלֹא יִטְמָא כֹּל אֲשֶׁר בְּבֵית יְבֵא הַכֹּהֵן לְרֵאשִׁית אֶת הַבֵּית" (ויקרא יד לו) - ואפילו חבילי עצים ואפילו חבילי קנים, דברי רבי יהודה. ר' שמעון אומר: עֶסֶק הוא לַפְנוּי.²⁹ אמר רבי מאיר: וכי מה מטמא לו? אם תאמר כלי עציו ובגדיו ומתכותיו - מטבילין והן טהורים. על מה חסה התורה? על כלי חרסו ועל פֶּפֶז ועל טֶפֶז.³⁰ אם כך חסה התורה על ממונו הבזוי, קל וחומר על ממונו החביב. אם כך על ממונו, קל וחומר על נפש בניו ובנותיו. אם כך על של רשע, ק"ו על של צדיק.³¹

במדבר רבה יט ט – פרשת חוקת – גם הבהמה בכלל

"וידבר ה' אל משה לאמר קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו והוצאת להם מים מן הסלע והשקית את העדה ואת בעירם" (במדבר כ ח) - מכאן שהקב"ה חס על ממונו של ישראל.³²

מדרש שלוש וארבעה ל"ג (אוצר המדרשים, אייזנשטיין, עמוד 538) – מדרש מסכם?

בארבעה מקומות חסה התורה על ממונם של ישראל: ראשונה: "ואם ימעט הבית מהיות משה ולקח הוא ושכנו הקרוב אליו" (שמות יב ד).³³ שנייה: "כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו וחלב נבלה וחלב טרפה יעשה לכל מלאכה ואכל לא תאכלוהו" (ויקרא ז כג-כד).³⁴ שלישית: "וצוה הכהן ופנו את הבית בטרם יבוא הכהן לראות

²⁸ לא ממחרים להכריז על הבית שהוא נגוע. ראה גם בפרק ב משנה ג שם: "בית האפל אין פותחין בו חלונות לראות את נגעו". ועל נושא צרעת הבית הרחבנו בדברינו [צרעת הבית](#) בפרשת מצורע.

²⁹ במשפט זה התקשו הפרשנים מה משמעותו. ראה פירוש ר' שמשון משאנץ בעקבות ברטנורא והרמב"ם: "עסק זה לפנוי, בתמיה. וכי להעסיקו לפנות הבית הכתוב שאתה מזיקו לפנות דברים שאין מקבלין טומאה? אלא לא בא הכתוב לדרוש אלא כמו שדורש ר' מאיר: שהתורה חסה על ממונו של ישראל". (הוא ר' מאיר בגמרא ירושלמי שהבאנו בסוף הערה 25).

³⁰ פכו הוא הפך שלו, פך שמן. טיפיו, מסביר קהתי הוא כלי שמן קטן מאד שמוצא שמן טיפין טיפין. וכל זה על מנת להראות שגם על כלים קטנים כאלה חסה התורה. ראה יעקב אבינו שחזר וחצה שוב את היבוק להביא 'פכים קטנים' ששכח שם (חולין צא ע"א), ומשם לומדים ש"צדיקים – ממונם חביב עליהם מגופם". "וכל כך למה? לפי שאין פושטין ידיהן בגזל". אפשר שגם זה שייך לנושא שלנו. מי שמקפיד שרכושו יושג אך ורק ביושר וחס על כל מה שהשיג ביגיע כפיו, אף הקב"ה חס על ממונו.

³¹ ראה דרשה זו בתורת כהנים - ספרא פרשת מצורע פרשה ה סימן יב, שהיא כנראה המקור: "וצוה הכהן ופנו - הציוי בכהן והפינוי בכל אדם. ופינו את הבית אפילו חבילי עצים חבילי קנים דברי ר' יהודה. רבי שמעון אומר: עסק הוא לפינוי. א"ר מאיר: וכי מה מיטמי לו? אם תאמר כלי עצו ובגדיו ומתכתו - מטבילם והם טהורים. על מה חסה התורה? על כלי חרסו ועל פכו. וכי מה מטמא בנגעים, הרשעים או הצדיקים? הוי אומר: הרשעים. אם כך חסה תורה על ממונו הבזוי, קל וחומר על ממונו החביב. אם כך על ממונו, קל וחומר על נפש בניו ובנותיו. אם כך על של רשע קל וחומר על צדיק". התנועה כאן היא מהממון הקל והמועט, אל הממון הכבד ואל הנפש. ולא רק אצל צדיקים שממונם חביב עליהם מגופם, אלא גם אצל רשעים (שהרי פשיטא לדרוש שהצרעת באה על מעשה רע, ראה דברינו [מצורע מוציא שם רע](#) בפרשת מצורע). מהלך זה משתלב בתהליך הייסורים שיורדים על האדם, תחילה כוש, אח"כ בגד ואח"כ גופו, כמתואר במדרשים רבים המתארים את המדרג מצרעת הבית, דרך צרעת הבגד וכלה בצרעת הגוף (מדרש תנחומא פרשת תזריע, בדברינו [צרעת הבית](#) בפרשת מצורע). כבר השלב הראשון שתפקידו לעורר את האדם למחשבה ותיקון, נעשה באופן של חיסכון (חסות?) על ממונו של אדם. אולי תהליך איטי זה יתרום גם הוא למחשבה ולחיסכון בדבר חשוב יותר. וכל זה בחפצים דוממים שהצרעת בהם היא דבר שלא היה ולא עתיד להיות! ראה שוב דברינו [צרעת הבית](#) וכן [לא היה ולא עתיד להיות](#) בפרשת ראה.

³² הקב"ה מצווה על משה להשקות לא רק את האנשים אלא גם את הבהמות - "בעירם". מכאן ניתן ללמוד שהקב"ה חס על ממונם של ישראל. מקור זה נחשב לסמך טוב מהתורה וכבר ראינו זאת בגמרא מנחות עו לעיל בדין לחם הפנים. כך מצטטים פסוק/מקור זה גם בעלי ההלכה (השו"ת) שרואים בדרשה זו סמך מהתורה לכלל: "התורה חסה על ממונם של ישראל" - מבהמתם של בני ישראל במדבר. אך יש במדרש זה קושי, בראייה של הבהמה כממון של האדם ולא כיצור חי שראוי לרחמים בפני עצמו (מדין צער בעלי חיים שהוא איסור תורה, בבא מציעא לב ע"ב, ספר החינוך מצוה תנא). ראה שאלת המדרש במבול: "אם אדם חטא בהמה במה חטאה?", מובא בדברינו [אם אדם חטא בהמה במה חטאה](#) בפרשת נח. ראה גם דברינו [אדם ובהמה תושיע ה'](#) שם. ומה עם ספר יונה, ד יא: "וְאֵיךְ לֹא אָחֹס עַל נִינְוָה הָעִיר הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר יֵשׁ בָּהּ הַרְבֵּה מִשָּׂתִים עֶשְׂרֵה רְבֹ אָדָם אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יָמֵינוּ לְשִׂמְאֵלוֹ וְבַהֲמָה רִבְּהָ?" זאת ועוד, לפי שדרך ארץ קדמה לתורה (ויקרא רבה ט ג) וכבר [האבות קיימו את התורה](#) (דברינו בפרשת תולדות), נוכל לומר שרבה שהשקתה את אליעזר ואת גמלו, הקדימה את דברי הקב"ה בפרשת חוקת. וכבר עשה מי שעשה את החשבון שרבה שאבה באותו מעמד כמה מאות ליטרים של מים, היינו סחבה כמה מאות ק"ג ...

³³ המקום הראשון עוסק בקרבן הפסח, שאסור שייוותר ממנו מאומה עד הבוקר ואת מה שנותר - יש לשרוף. ומפרש רבינו בחיי בן אשר: "כי מאחר שנותר - עומד לשריפה, לכך חסה עליך התורה תחילה... כדי שלא תפסיד ממונך". ציווי התורה כי כמה שכנים יימנו על קרבן פסח משותף, היא כפולה: הגברת האחוה ומניעת בזבז והשחתה. אם יתאחדו משפחות ושכנים להימנות על קרבן פסח משותף, תרבה האחוה והשמחה ויקטנו הסיכויים שהנותר מהקרבן ייאלץ להישרף.

³⁴ המקרה השני עוסק בחלב שהתורה התירה בהנאה, הגם שבאיסורים רבים שבתורה, חמץ בפסח למשל, איסור אכילה כולל גם איסור הנאה. היתר זה, בא על מנת לחוס על ממונם של ישראל. ולעיל ראינו, בגמרא חולין, דיון הלכתי נרחב על היתרים שונים הקשורים בחלב ובאיברים שהוא מכסה עליהם, על מנת לחוס על ממונו של ישראל.

את הנגע ולא יטמא כל אשר בבית ואחר כן יבוא הכהן לראות את הבית" (ויקרא יד לו).³⁵ **רביעית**: "לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי" (דברים יד כא).³⁶

ספרי דברים פרשת ראה פסקא קמ – מדוע חג השבועות רק יום אחד³⁷

רבי שמעון אומר: פסח וחג שאין עונות מלאכה, עשה זה שבעה וזה שמונה. עצרת שהיא עונת מלאכה, אינה אלא יום אחד בלבד. מלמד שחסך הכתוב לישראל.³⁸

במדבר רבה יא ג, פרשת נשא – שאל חס על ממונם של ישראל

עד שלא חטא שאול³⁹ – 'ושאול לקח את המלוכה' לא כתוב כאן אלא: "וְשָׂאוֹל לָכַד הַמְּלוּכָה עַל יִשְׂרָאֵל וַיִּלְחָם סָבִיב בְּכָל אֲבֵייו ... וּבְכָל אֶשֶׁר יִפְגֹּה יִרְשָׁעִי" (שמואל א יד מז). מהו "בכל אשר יפנה ירשיעו"? – נצח. באיזו זכות? בזכות מצות ומעשים טובים שהיו בידו, שהיה ענו ואוכל חולין בטהרה ומבזבז את ממונו וחס על ממונם של ישראל. וששקל כבוד עבדו לכבוד עצמו וכו'.⁴⁰

מסכת אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק ל

"יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך" – הוי חס על ממון חבירך כשלך, ועל ממון בניו ובנותיו. ואם רוצה את שלא יטול אדם את שלך – אף אתה אל תיטול את שלו.⁴¹

מחלקי המים

מים אחרונים: מהמעט שליקטנו אחר הקוצרים והנחנו לקט, שכחה ופאה רבים, נראה שהכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל" נידון בשלוש קטגוריות עיקריות. האחת, ענייני המקדש והליכותיו, השנייה, ענייני דרך ארץ והנהגה כלליים, והשלישית, דיני איסורים. המעבר מהקטגוריה הראשונה והשנייה לשלישית יכול אולי לשמש דוגמה להשפעת האגדה, היינו הנורמה הרעיונית-מוסרית-מחשבתית על ההלכה עצמה.

³⁵ המקרה השלישי הוא צרעה הבית עליה הרחבנו לעיל.

³⁶ המקרה הרביעי הוא היתר הנאה בנבלה, היינו בעל חיים כשר שמת ללא שחיטה או שלא נשחט כהלכה, שאסורה באכילה. היתר שמזכיר את המקרה השני – החלב. סוף דבר, מדרש זה בא לסכם את נושא "התורה חסה על ממונם של ישראל", אבל נמצא חסר יחסית למקורות שהבאנו. בה בעת, המדרש מוסיף שלושה מקרים שלא מצאנו בספרות חז"ל הקלאסית לעיל: קרבן פסח, היתר הנאה בחלב בהמה כשרה והיתר הנאה (מכירה) של בהמה שנתנבלה, לנכרי. רק צרעת הבית שנמנית כאן מנויה גם לעיל. מה פשר רשימה 'חלקית' זו? נראה שמדרש זה בא להשלים בדיוק את הנקודה שצינינו לעיל, את הצורך לעגן את העיקרון בפסוקים מהתורה. כל הדרשות לעיל, חוץ מצרעת הבית, הן דרשות שנובעות מהדיון בגדרי המצווה או ההנהגה עצמן, אבל ללא סמך מפסוקי התורה. גם את המקרה של מי מריבה לא מחשיב מדרש זה, אולי בשל ההערות שהערנו עליו ("בהמה במה חטאה?"). אפשר שזו גם הסיבה שרבי בחיי בן אשר, שוודאי הכיר את כל המקורות של חז"ל שהבאנו בדף זה, מצטט מדרש זה בפירושו למקרא, שמות יב ד] ומבאר אותו. ראה דבריו שם.

³⁷ לאחר ענייני המקדש, דיני איסורים וסמך מפסוקי המקרא, נחזור ונחתום בגישה הערכית-חברתית של הכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל", גישה שמצטרפת למוטיב: "דרך ארץ קדמה לתורה" והיא מונחת ביסודה.

³⁸ חג השבועות הוא שיא העונה החקלאית לפיכך הוא נוהג רק יום אחד. בניגוד לפסח וסוכות שנחגגים שבעה או שמונה ימים. אין לדעת אם החקלאים היום ואז היו מסכימים עם דרשה זו, אבל כך היא הדרשה במדרש ספרי סוף פרשת ראה. ראה פירוש תורה תמימה דברים פרק טז הערה סז שמציין שלכאורה ניתן להוכיח מדרשה זו שאיסור מלאכה בחול המועד פסח וסוכות הוא מהתורה ולא מדרבנן (שזו מחלוקת הראשונים, ראה **סיכום הנושא כאן**). שהרי אם האיסור הוא רק מדברי חכמים, אין בסיס לדרשה זו. אך בהמשך דבריו הוא הופך את הגלגל ואומר: אדרבא. אם בכל הגמרות שראינו לעיל לא מובאת דרשה זו של ספרי, שהיא לכאורה פשוטה וברורה למדי, סימן שלא התקבלה בבית המדרש ומה ניתן להוכיח שאדרבא, איסור מלאכה בחול המועד הוא מדרבנן ולא מהתורה. כך או כך, עפ"י מקור זה יש לנו סמך נוסף מהתורה לכלל "התורה חסה על ממון ישראל" (ושאלה גדולה, איך ציפתה התורה שיהודי יעלה לרגל שלוש פעמים בשנה, כולל חג השבועות!).

³⁹ מדרש זה הוא על הפסוק: "כה תברכו את בני ישראל" בפתיחה לברכת כהנים (במדבר ו כג) ומונה שם סדרה של אנשים כגון אדם הראשון, שלמה, בני ישראל ועוד, מה היה מצבם: "עד שלא חטאו".

⁴⁰ לרשימת תכונותיו החיוביות של שאול אפשר גם להוסיף פסוק מפורש מקינת דוד על שאול ומדרש שעליו: "בנות ישראל אל שאול בְּקִינָה הַמְּלִבְשָׁם שְׁנֵי עִם עֲדָנִים הַמְּעֵלָה עָדֵי זָהָב עַל לְבוּשָׁךְ" (שמואל ב א כד). "שבנותיו ראויות למלכות" – בראשית רבה צט יב. ובמדרש שמואל (בובר) כה א: "רבי יהודה אומר: בנות ישראל ודאי על שאול בכינה, שבשעה שהיו בעליהן יוצאין למלחמה היה זנן ומפונסן ומלבישן שני עם עדנים". אבל כאן עניינינו הוא תכונתו של שאול המלך שהיה מקפיד מאד על ממונם של ישראל ומנגד מבזבז את ממונו. שתי תכונות נדירות במלכים שבד"כ עושים את הפעולה ההפוכה: חוסכים מממונם האיש ומבזבזים את ממון הציבור. וכבר הארכנו לדון מה **בין שאול לדוד** בפרשת במדבר ומן הסתם גם בעניין זה היה ביניהם הבדל גדול.

⁴¹ משאול המלך, לכל אדם מישראל, ומדינים שבין אדם למקום: מקדש וכשרות, להלכות והליכות שבין אדם לחברו. הנושא לא יכול להצטמצם "בין ישראל לאביהם שבשמים". התורה חסה על ממונם של ישראל, אם ישראל מכבדים איש את רעהו וחסים איש על רעהו ועל ממונו. בין צדיקים שממונם חביב עליהם מגופם ובין הרשעים (שחביב עליהם ממונם ממון אחרים ...) שגם על ממונם חסה התורה (דין צרעת הבית, סוף הערה 30 לעיל).

עוד נראה שיש קשר לכל העניין עם מצוות צדקה שעם כל חשיבותה, הגבילו אותה חכמים: "באושא התקיננו, המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש" (כתובות נ ע"א), ועם הידור מצווה שגם לו יש חסם "עד שליש" (בבא קמא ט ע"ב, ירושלמי פאה א א).